

Қ.Т. Бөдеев

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: Bodeev-78@mail.ru)*

Азаттық үшін күрестің жалғасы — Желтоқсан-86

Мақала биыл 30 жыл толып отырған Желтоқсан толқуына арналады. Бұл толқудың Қазақстанның көптеген аймағында болғаны белгілі. Толқу өткен облыс орталықтарының бірі — Қарағанды қаласы. Қатысушылардың естеліктері мен зерттеушілердің мәліметтеріне сүйене отырып жазылған мақалада толқудың басталу себептері, түрткі болған оқиға, барысы мен нәтижелері зерттелді. Сондай-ақ сол уақыттағы толқу қорытындылары бүгінгі көзқарасқа сәйкес талданды.

Кілт сөздер: тарих, Желтоқсан толқуы, жазалау шаралары, саяси қуғын-сүргін, тәуелсіздік.

Тарих ғылымының қызметі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық мәселелерін көтере отырып, озық ойлы пікірлерді насихаттап, елдің дамуына кері әсерін тигізген жағдаяттардың алдын алу қызметін атқарумен тікелей байланысты. Отан тарихының терең зерттеуді қажет ететін тақырыптары сан алуан.

Қоғамның міндеті — қоғамның өткені мен бүгінгі күнін зерделейтін тарихшының парызы, адамзат ойкуменасының шынайы тарихын зерделеу. Микротарих, күнделікті өмір тарихының өзіндік методологиясы қалыптасып жатқан отандық тарихнама заманында кеңестік үлгідегі жаппай қарастыру әдісінен алшақтап, белгілі бір кезеңде өмір сүрген қоғамның, адамдардың жекелей зерттеу нысаны ретіндегі маңызын арттырып отыр. Тұлғаны зерттеу өзін қоршаған ортаның кез келген оқиғасын басынан өткізіп отырып, мемлекет тарихын жасайтын субъект ретінде тарих ғылымының заман талабына сай мәселелерін талдайды.

Қазақ халқының Кеңес өкіметіне қарсы шығуы бірінші емес еді. XVIII–XIX ғғ. намысшыл бабалардың ізімен, ар-ұжданды бірінші қатарға қоя білген қазақ ұлтының ұрпағы ретінде, кез келген бассыздық пен белден басу саясатына сәйкесінше жауап қайтарып отырды. Биыл 100 толып отырған 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс патшалық Ресейге қарсы бағытталған соңғы толқу болса, 1986 жылғы желтоқсан толқуы Кеңес өкіметіне қарсы бағытталған соңғы бас көтеру болды.

Кеңес өкіметі орнаған тұста да бұл наразылық толастаған емес. Әрине, соғысты, наразылықты, қақтығысты дәріптеуден аулақпыз. Дегенмен құқығы аяқасты болып жатқанда қарсыласудың өтуі әлем тарихында орын алған заңдылық.

Кеңес өкіметі тарапынан дәріптеліп отырған ұлттар достығы қағаз жүзінде қалып, іс жүзінде «жазылмаған заңдар» күшімен, ұлттық азшылықты құрайтын халықтар өз елдерінде өгей ұрпақтың күйін кешті.

М.С. Горбачев бастаған жаңа топтың билікке келуі алғашқыда көпшілікке сенім ұялатқаны белгілі. Себебі салыстырмалы түрде жас халық алдында өзін-өзі ұстауы мен сөз саптауы, өзіне сенімділігі, мемлекет халқының көпшілігіне ұнады да. Қайта құру саясатымен келген экономикадағы, қоғамдағы өзгерістер туғызуы тиіс идеялар бұрын-соңды болмаған реформаның басталғанының белгісі еді. Дегенмен, олардың ең үлкен қателігі, реформаларды болжамдар жасамай, кезеңсіз енгізуінде болды. Қоғамның, халықтың немесе кеңес азаматының бұл жаңалықтарға қаншалықты дайын-дайын еместігі ескерілмеді. Реформалардың сәтсіздікке ұшырауына «кінәлілерді іздеу» барысында одақтық республика басшыларына тиісу басталды.

Қазақстанды қамтыған желтоқсан толқуының негізгі себебі қырық жылдай ел басқарып, билік басында болып, республика экономикасының өрлеуі мен төмендеуінің басы қасында жүрген қазақтың біртуар ұлы Д.А. Қонаевты орнынан алу еді.

1986 жылдың 17 желтоқсанында республикалық газеттер «Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Пленумы туралы информациялық хабар» жариялады. Онда: «16 декабрьде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Пленумы болып, онда ұйымдық мәселе қаралды. Пленум Д.А.Қонаевты пенсияға шығуына байланысты республика Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші секретары міндетінен босатты.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші секретары болып КПСС Орталық Комитетінің мүшесі Г.В.Колбин сайланды. Ол бұған дейін Ульянов облыстық партия комитетінің бірінші секретары болып қызмет атқарған.

Пленумының жұмысына КПСС Орталық Комитетінің секретары Г.П. Разумовский, КПСС Орталық Комитетінің Ұйымдық-партиялық жұмыс бөлімінің сектор меңгерушісі Н.Ф. Мищенко қатысты» [1; 8].

19 желтоқсан күні ғана республикалық газеттердің бір бұрышына «Алматыдан хабар» деген тақырыппен ТАСС-тың мына хабары басылды: «АЛМАТЫ, 18 декабрь. (ТАСС). Кеше кешкісін және бүгін күндіз Алматыда ұлтшыл элементтер арандатып салған оқушы жастар тобы көшелерге шығып, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің жуырда болған Пленумының шешіміне наразылық білдірді. Бұл жағдайды бұзақылар, арамтамақтар және қоғамға жат басқа да адамдар пайдаланып, право тәртібінің өкілдері жөнінде правоға қарсы әрекеттер жасады, сондай-ақ бір азық-түлік магазинін, жекеменшік автомобильдерді өртеді, қала азаматтарына қарсы намысты қорлайтын әрекеттер жасады.

Заводтарда, фабрикаларда, жоғары оқу орындарында, басқа да еңбек коллективтерінде болып өткен жиналыстар, сондай-ақ қала мен аудандардың партия және комсомол активтері Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті пленумының шешімдерін мақұлдады және оқушы жастар тобының ешқандай негізсіз іс-әрекеттерін айыптап, бұзақыларға батыл шаралар қолданылуын, қала да толық тәртіп орнатылуын жақтады. Осы бағытта қолданылып жатқан іс-қимылды еңбекшілер қолдауда. Олар совет және партия органдарының жүргізіп жатқан шараларына белсене қатысуда. Барлық кәсіпорындар, мекемелер, оқу орындары, магазиндер, тұрмыстық қызмет, қала транспорты қалыпты жұмыс істеуде» [1; 11, 12].

Осы хабардан кейін жастар тобы көшеге шығып өз талаптарын қоя бастады. Себебі, М.Горбачев бастамасы бойынша, мемлекет басшысын таңдау құқы орындалмады. Сонымен қатар Қазақстан халқы танып-білмеген адамның басшылыққа келуі күмәнді еді. Қарағандыдағы желтоқсанның 19–20 күндеріндегі оқиғалар Алматыдағы 17–18 желтоқсанда болған оқиғаның заңды жалғасы еді.

«Алдын ала қолданылған шараларға қарамастан, бірқатар оқу орындары мен жатақханаларында қазақ жастары топтасып, Алматыдағы оқиғаны талқылап жатты. Жоғары оқу орындары арасында байланыс орнап, сол күнгі кешкі сағат 20.00-де олар өздерінің Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің V Пленумының шешімімен келіспейтіндіктерін білдіру үшін қаланың Гагарин атындағы алаңында жиналатындықтары туралы сөз таратты.

Обкомның ерекше қадағалауына алынғанына қарамастан, жағдай жоғары оқу орындар, техникумдар басшылығының, олардың партия және комсомол ұйымдарының бақылауынан шығып кетті. Сағат 20.00-де Гагарин атындағы алаңға студент қазақ жастары жинала бастады».

Осы күнді толқуға қатысқан Г.К. Накипова былай еске алады: «Мен ол кезде ҚарМУ-дың 4 курс студентімін. Филология факультетінің «Орыс тілі мен әдебиеті» пәні бойынша білім алып жатқан едім. Сессия жақындап, дайындық жұмыстары жүріп жатқан болатын. Алматыдағы хабар төбемізден жай түскендей әсер етті. Өзім орыс мектебінде білім алып, ауылда бірыңғай славян ұлт өкілдерінің арасында өстім. Университет қабырғасында да орыс тобында оқып, тобымызда үш қана қазақ болдық. Сонда да әке-шешенің берген табанды тәрбиесі басым болады екен. Намысым кеудемді кернеп, көппен бірге алаңға шыққандардың бірі болдым. Бар-жоғы 20 жастағы қыз едім.

19 желтоқсанда қасымдағы дос қызыммен адам толы автобуска мініп, қаланың орталығына бардым. Автобуска симай әрең міндік. Байқауымша, біз симаған алдындағы екі автобус адам да, біз бара жатқан жаққа барды. Үйлер арасымен Обком орналасқан ғимаратқа жақындай бергенімде, алысып-жұлысқан адамдарға тап болдық. Бір қазақтың жігітін еңгезердей екі орыс жігіт тепкілеп жатыр екен. Анықтап қарап, өзіміздің университетте оқитын жігітті жазбай таныдым. Ол бір атақты кісінің баласы еді. Көзіме жас үйірілді. Шыдай алмай қолыма түскенді әлгі екі жігітке лақтыра бастадым.

Қасымда тұрған құрбым: «Гуля, кешір мен мынаған төзе алар емеспін. Мынаның арты жақсы болмайды. Әкем де, ағаларым да қызметте, бір зияным тиеді, мен кетемін», — деп қаша жөнелді. Бірақ өз басым ешқашан ол құрбымды азғырған емеспін.

«Жігіттер, қойсаңдаршы, не болды соншама» деп орысша айқайлағаным сол еді, ана еңгезердей жігіттің біреуі, тепкілеп жатқан танысымды тастай салып, мені шап берді. Алысып жатырмын... Алысамын дегенім жай-ау, әлім келмесі анық. Шапкам жыртылды... Таяқ жедім. Қолымда қайырып

апарып, автобусқа салып, одан ары Өрт сөндіру бөлімінің ғимаратына апарып, тергеудің астына алды» [2].

Алаңға бет алған жастар бейбіт түрде, өз тілектерін білдіруді ғана ойлаған.

Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың оқытушысы, доцент Б.К. Адамбеков осы күнді былай еске алды: «Алматыда жаппай студенттерден наразылық басталды дегеннен кейін, Қарағанды қаласында да жергілікті партия-кеңестік ұйымдар өздерінің шараларын қолдана бастады. Ол шараның дені барлық оқу орындарында жұмыс жүргізу, «желтоқсанды» қолдайтындарды табу, іздеу, солардың соңына түсу дегендей. Ол барлық жоо-да болды: политехникалық, кооперативтік институтта, медицина институтында, әсіресе біздің ҚарМУ-да көп назар аударылды. Себебі бізде қазақ студенттері көп, қазақылығы басым еді. Біздің төрт жатақхананы милиция қоршауға алды. Не кіргізбейді, не шығармайды. Сол күні жатақханада болмағандардың тізімін жасай бастады, жатақханада болмағандарды солардың қатарына қосылғандар деп санады. Жатақханаға барып біз интернационалдық тәрбие жүргіздік. Мен ол кезде тарих факультетінің партия хатшысы болдым. Әңгіме жүргізгенде біз парткомның берген тапсырмасы бойынша бізде мызғымас халықтар достығын айттық. «Алматыдағы біреулер соны бүлдіріп отыр. Сіздер соны студенттерге дұрыс түсіндіру керексіздер» деген тапсырма берді. Біз енді ол жағына көп мән берген жоқпыз, балалармен әр түрлі тақырыпта әңгіме жүргіздік, «осы жағдайға қатысудан байқандар, қазір КТБ деген бар, солар сондарына түседі» деп ескерту жасадық. Бірақ артынша алаңда жиналып жатыр деп тағы да хабар келді. Ол кезде В.Касаткин факультет деканы болды. Бізге арнайы тапсырма берілді. Аялдамаға барып, автобусқа мініп жүрген қазақтың студент балаларын мінгізбей алып қалуымыз керек еді. Содан кейін В.Касаткин: «Көпбаевич, біз сол жерге барайық», — деді. Мен «Автобусқа мініп жатқан балалармен алысып, оларды алып қалу біздің жұмыс емес» деген едім, қолым сермеп кетіп қалды. Енді бір 40 минут өтпей В.Касаткин келіп тұр, өзі кішкене орысша боқтап та тұр. «Сенің бармағаның дұрыс болды. Мен жаңа автобусқа студенттерді мінгізбей тартып қалып едім, бетіме қыздар түкіріп жіберді, міне, әлі сүртіп келе жатырмын» деп. «Мен айттым сізге. Бұл профессордың жұмысы емес қой, сіз ғалымсыз, декансыз. Сіз милиция емессіз, міне, өзіңіздің алатыныңызды алдыңыз» деп. Декан «Енді мені орнымнан алып тастаса да, ешқайда бармаймын» деді ашуланып» [3].

Желтоқсан оқиғасына қатысушы Жайық Саққұлақов өз естелігінде: «18 желтоқсан күні кешкілік жатақханадағы қыз-жігіттер бас қосып, Алматыдағы құрбы-құрдастарымызға қолдау көрсетейік деген шешімге келдік. Қаладағы басқа оқу орындарының студенттерін де ауызбірлікте болуға шақырып, өзіміз түні бойы транспаранттар, плакаттар, үндеу парақшалар жаздық. Мақсатымыз — 19 желтоқсан күні таңертеңгі сағат 9-да обкомның алдындағы алаңға жиналып, Алматыдағы студенттермен өзіміздің ниеттес, мақсаттас екенімізді білдіру.

Ойлағанымыздай, ертеңінде, сағат тоғыз жарым кезінде обком алдындағы алаңға баруға 600-дей студент жиналды. Қолымызда транспаранттар, плакаттар бар. Көше бойымен, тәртіп сақтап, шеру тартып келеміз. Көп ұзамай бізге педагогикалық және медициналық училищелердің студенттері қосылды» [4]. — деп еске алады.

Г.К. Накиповамен бір бөлмеде жатып, бөлмелес құрбысын жұлқып автобусқа салып әкеткенін көрген Н.Е. Жашкеева [5] бұл күні патриоттық сезіммен алаңға шыққандығын ерекше атап өтті. Заң факультетінің жігіттері үгіттеп, Алматыдағы жағдайға шешімдерге жауап іздеп шыққандығын атап өтті.

Бұл кезде алаңда жастар алдында партия активтері шығып, сөз сөйлеп, ақылдарын айтып-ақ бақты. Бірақ жастарды жаттанды, жалпылама сөз қанағаттандырмады. Облыс басшылары көпшіліктің «Қазақстанға бірінші басшы неге сырттан әкелінді, қазақ елін неге қазақ басқармайды» деген нақты сұрақтарына жауап бере алмады. Айтпайын деген жоқ, орталықтың сыңаржақ саясатын қайтіп түсіндіруді білмей тосылды. Бұл жастарды одан бетер ашындырды. Жиналғандар нақты сұрақ қойып, басшылар оған жауап таба алмай, дал болған дағдарыстан соң жоғарыдағылар бұл тығырықтан шығудың жолы ішкі істер органы қызметкерлерінің көмегіне сүйену, сол арқылы жастарды алаңнан айдап шығу деп шешкен. Нақты жауап күткен бейбіт ниеттегі жастар қас қағымда «бұзақылар» саналып шыға келді. Бұйрықтың берілуі сол екен қызыл жағалылар бетің бар, жүзің бар демеді, шұғыл әрекетке көшті. Алдын ала жасалған жоспар бойынша үлкен шоғырды шағын топтарға бөліп тастау үшін оның ішіне кеулей еніп, іштен іріткі салды. Осындай қарбалас сәтте қол жұмсалып, балағат сөздер де ауыздан еріксіз шығып жатты. Арнайы дайындықтан өткен, шыңыққан, апталдай милиционерлердің алдында кеше ғана мектеп табалдырығынан шыққан қыз-жігіттер не істеуші еді. Тобыр бөлшек-бөлшек шағын топқа бөлініп, кейбіреулер төбеден жауған жұдырықтан құтылу үшін

бас сауғалады. Жастардың бірқатары көздеген ниетіне жетіп, қоршаудан сытылып кетті. Тәртіп сақшылары қолға іліккендерді сүйреп, автобустарға мінгізіп, ұсталғандарды ішкі істер органдарына жеткізді. Сол жерде олардан түсінік алынды. Е. Лұқпанов: «Менің қолымда ішкі істер органдарына жеткізілген жастардың толыққа жуық тізімі бар. Олардың әрқайсысы өз әрекетін түрліше түсіндірді. Мәселеге жете бойлау үшін қолдағы құжаттарға үңілейік.

Қарағанды қаласындағы Совет аудандық ІІБ бастығының облыстық партия комитетіне түсірген мәліметтерінен:

«1. Арыстанбеков Талғат Бақытұлы, 1966 жылы Ульянов ауданы, Бабаев атындағы совхозда туған, мекен-тұрағы: Қарағанды қаласы, Бейбітшілік бульвары, 41 үй, 6/2 жатақхана, 53 бөлме, КПТИ-дің дайындық курсының оқушысы.

Берген түсінігі: Нан алуға шығып едім. Диеттік асхана жанында қалың елді көрдім. Баратын бағытым бір болған соң соларға ердім. Айтылған ұран естімедім. Бұлар қайтер деген құмарлық болар, білмеймін, нан дүкенінен өтіп кетіппін.

2. Сәрсенбаев Бекболат Әкімбайұлы, 1965 жылы туған. ҚарМУ-дың 3 курс студенті. Университет көшесіндегі № 5 жатақханадағы 405-бөлмеде тұрады.

Берген түсінігі: 1986 жылғы 19 желтоқсанда Совет даңғылы бойымен келе жатқанымда үлкен шоғырды көрдім, содан-ақ республика басшылығының өзгертілуіне қарсы демонстрация өтетінін ұқтым. Олар бірге болуымды ұсынды, мен соларға қосылдым.

3. Құсайынов Нұржан Әсетұлы, 1968 жылы туған. «Қарағанда одежда» бірлестігінде слесарьдің үйренушісі.

Берген түсінігі: Сағат 17 шамасында Октябрь ауданындағы «Колос» дүкені жанында бейтаныс жастарға жолықтым. Олар Гагарин атындағы алаңда өтетін демонстрацияға қатысуымды сұрады. Кешкі сағат 20-ға таман осында келіп, көпшілікпен бірге ұлты қазақ емес адамның Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болғанына риза еместігімді білдірдім.

4. Дуанбекова Гүлнәз Біләлқызы, ҚММИ студенті.

Берген түсінігі: «Сәуле» дүкенінен келе жатып, жиналған жұртты көрдім. Не болып жатқанын қызықтап, соларға қосылдым.

5. Айтжанова Гүлнәр Ешімбайқызы, жедел жәрдем станциясының қызметшісі, фельдшер.

Берген түсінігі: Бейбітшілік бульвары бойындағы қалааралық байланыс пунктіне келе жатқанымда бейтаныс жастар жолығып, демонстрацияға қатысуымды сұрады. Манифестацияға өзім қатыстым. Қазақстан Компартиясының Орталық Комитетінің бірінші басшысы қазақ болуы керек деп санаймын. «Менің елім — Қазақстаным» деген әнді көпшіліктің қосылып шырқағанын естідім. Алаңға өз еркіммен шықтым» [1; 13–16].

Астанадағы басшылар да Қарағандыдағы жағдайға алаңдаушылық білдірді. Қазақстан Компартиясы облыстық комитетінің құпия құжаттарының ішінде Қарағандыдағы жағдай туралы күн сайын сағат 15. 00-де Орталық комитетке ақпарат беріліп тұрғандығы айтылады. Мәліметті Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің жауапты қызметкері В.К. Журин қабылдап отырды. Ол жергілікті жердегілерден Қарағандыдағы оқиғаның барысы туралы толық, әрі бүге-шігесіне дейін хабарлаумен бірге, осыған кімдердің ұйытқы болып отырғандығын анықтау қажеттігін де талап етеді.

1986 жылғы 19 желтоқсандағы Қарағандыдағы оқиғаға қатысқандардың ішінде ресми тізімге 269 адамның есімі іліккен. Бұл сол күнгі кеште ішкі істер органдарына жеткізілген адам саны. Олардың 206-сы — студент жастар. Солардың ішінде университеттің — 120, медициналық институттың — 42, кооператив институтының — 26, политехникалық институттың — 13, педагогика институтының 5 студенті бар. Оларға мәдени-ағарту училищесінің — 31, есеп-кредит техникумының — 19, индустриалды-педагогикалық техникумының — 9, музыка училищесінің 2 оқушысы қосылды. Бұлармен бірге қаланың өнеркәсіп кәсіпорындарымен ғылыми мекемелерінен барлығы 28 адам алаңға шығып, Қазақстан Компартиясының Орталық Комитетінің басшылығына наразы екендіктерін білдірді. Жоғарыда айтып өткендей, бұл көрсеткіш ресми тізімге іліккендер ғана, ал сол күні алаңға жиналғандар саны әлдеқайда көп болатын. Алаңда милиция қолына түспей кеткен жастар өз әрекетін тоқтатпады. Облыс басшылығына сол күннің кешінде-ақ студент жастардың тынышталмайтыны анық болды.

Негізінен ертеңінде, яғни 20 желтоқсанда, сенбі күні кәсіподақтардың XVIII Облыстық одақаралық конференциясын өткізу күн тәртібінде тұр еді. Облыстық партия комитетінде осы мәселеде сөз етіліп, облыс басшылары қаладағы жағдайдың күрделілігіне қарамастан, бұл шараны кейінге қалдырмай, уақытылы өткізуді ұйғарды. Соған қоса қоғамдық тәртіпті күзетуді одан әрі

күшейте түсу қажет деп шешілді. Халық жасақшылары милициямен бірігіп, қоғамдық орындарды, ел көп жиналатын жерлерді, дүкендер маңын қатаң бақылауға алды. Қаланың шеткі аймақтарына дейін тәртіп сақшыларының назарында болды.

20 желтоқсанда облыстық партия комитеті ғимараты алдында митинг ұйымдастырмақшы болған жастар ертелетіп индустриалды-педагогикалық техникумның жанына жинала бастады. Тағы да кешегі жай қайталанды. Бір өзгешелігі сол, бұл күні милиция қызметкерлері батыл қимылдады. Кешегі тәсілмен қалың елді топтарға бөліп, олардың бәрін жеке қоршауда қалдырды. Тағы да жастарды желкелеп автобустарға тией бастады. Жастар арасында бұл бассыздыққа төзбей, қарсылық көрсеткендер де болды.

Ішкі істер органдарына жеткізілгендермен партия активтері, ішкі істер органдары мен мемлекеттік қауіпсіздік комитеті қызметкерлерлі жеке әңгімелесті. Олардың әрқайсысынан түсінік алынды. Содан кейін ғана ұсталғандар ата-аналарының, жатақханада тұратындар оқу орындары басшыларының жауапкершілігімен босатылды.

Осы күні ішкі істер органдарына барлығы 127 адам жеткізілді. Олардың 90-ы студент еді. Соның ішінде университеттің — 51, мединституттың — 21, кооператив институтының — 12, политехникалық институттың — 4, педагогика институтының 2 — студенті, бұлармен бірге орта кәсіптік техникалық арнаулы оқу орындарының 27 оқушысы болды.

Нақты толқуға қанша адам қатысқанын айту қиын. Себебі, қатысқандардың пікірі бойынша, 300–600 адам арасында, бұл нақты алаңда бас қосқан адамдардың саны. Ал тергеу органдарының мәліметтерінде тек тергеу пункттеріне жеткізілген адамдар саны көрсетіледі.

Ал, осы оқиғаның куәгері болып, құрбаны болып кете жаздаған К.Рахметқызы былай еске алады: «Мен 1986 жылы желтоқсан айының 20 күні балаларыммен «Юбилейный» кинотеатрына барып, кино көріп, сағат 19 шамасында Майкұдыққа бару үшін автобус аялдмасына келдім. Аялдамада автобус тосып тұрғанда әрлі-берлі, абыр-сабыр жүгіріп жүрген қазақтың жас ұл-қыздарын көрдік.

Оларды милиция формасын киген қазақтың жас балалары шоқпармен қуып жүрді. Аялдамадан тасалау жерде университетке қарай ППМ тұрды. Соған ер балаларды бас-көз демей ұрып-соғып сүйреп әкетіп кіргізіп жатты. Оған біз мастар деп мән берген жоқпыз. Сонсын 44 автобуска отырайық деп, 24 автобуспен 32 кварталға келдік. Келсек, сұмдықтың бәрі сол жерде екен, тура аялдамада ППМ тұр. Автобус күтіп тұрған қазақтың ұл-қыздарын бәрін сүйретіп машинаға — ППМ-ге тыққылап жатыр екен. Аялдамада тұрған орыстың ұл-қыздарына тиіспей тек қазақтарды ғана қаумалап жүр. Балаларды тәртіп сақшылары ППМ-ге кіргізіп алып, бас-көз демей шоқпармен ұрып сабап жатты.

Қаннен қаперсіз училище жақтан келе жатқан екі қыз баланы екі қазақ, бір орыс милиционері ұстап алып, ППМ-ге қарай сүйрей ала жөнелді. Оларды шашынан сүйреді. Бұл сұмдықты көрген мен әрі қарай шыдай алмай әйел басыммен екі қызға араша түстім. Олар өзімізді соққыға алды, пальтомның жағасын жыртып, ППМ-ге қарай сүйрей жөнелді, тек қасындағы екі ұл баламның арқасында аман қалдым. Осыдан кейін аялдамада тұрған үлкен кісілер (қазақтар) қорлыққа шыдамай милиционерлермен жағаласып кетті. Аялдаманың маңайы қып-қызыл қан жоса болды. Екі қызды алып кетуге жол бермей ППМ-нан алып шықты» [6].

Қалааралық, қалаишілік телефон байланыстары үзілген. Поезбен қатынау да қиындатылған. Мысалы, 17 желтоқсан күні поезға мінген жолаушылар Жезқазғанға 19 желтоқсанда жеткен [7; 11].

Бір белгілісі, алаңға шыққан жастардың билік органдарымен қақтығысқа келерлік ойы болмаған. Шеруге шығушыларды билік органдары итермеледі. Қалыптасқан жағдайды бейбіт жолмен шеше алмады. Сонымен қатар Қарағандыдағы толқу Қазақстан аумағында өткен өзге де толқулармен себептері, сипаты, барысы мен мақсаты арқылы ұштасып жатты.

Отан тарихының қасіретке толы, кезеңдерінің бірі Кеңестер Одағында болған тұс екені тарихтан белгілі. Сонау «қызылдар қырғынынан» басталған тартысты кезең қазақ халқының басына небір қиыншылықтар әкелді. Ұлттар достығын желеу етіп, «ұлттар лабораториясына» айналған қазақ жеріне өз қазағы симайтындай жағдайға әкелді. Қайсыбір саяси науқан болмасын бұрмаланып, бас көтеру қатаң жазаланып, ұйымдастырушылар түрмелерге тоғытылды.

1986 жылғы Қарағандыдағы толқуды тақырып еткен жоба бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында желтоқсан толқуы көптеген мәселенің барысын айқындап берді:

– КСРО-ны басқарудағы әміршіл-әкімшіл жүйенің ескіргенін, келешекте туындауы мүмкін кереғар пікірлердің көбейетіндігін көрсетті. XX ғ. 20–50-жж. тоталитарлық билік «қол жеткізген»

халықты қорқытып, үркіту нәтижесінде «бойұсынғыш» электорат қалыптастырған кеңестерге үлкен соққы болды;

– Желтоқсан толқуы — тәуелсіздіктің бастауы. Себебі жылдар бойы әлеуметтік-экономикалық артта қалушылықты жасырып келген билік үшін, әлемнің алпауыт елдерінің қатарында бола отырып, елдің әл-ауқатын түзей алмауы үлкен сын еді. Желтоқсан толқуы әлем назарын өзіне қаратып, кейін Балтық елдерін қамтыған үлкен қозғалысқа ұласты;

– толқу, билік органдарына алдағы уақытта жастармен санасу керектігін дәлелдеді. Пионерлік, комсомолдық ұйымдардың әскерилендірілген тәртібі заманының өткендігін, жаңа буын өкілдері көзқарасының, саяси толықтай өзгеріске ұшырап, алдағы уақытта билік тарапынан қайсібір қысым жасаудың, алдын ала үлкен дайындық арқылы жүзеге асыру керектігін дәлелдеді. Жастардың пікірімен санаспау, ел басшысын айырбастаған пленум шешімінің дұрыс түсіндірілмеуінен де байқалды. Жекелеген респонденттер «егер жастар арасында түсіндіру жұмысы дұрыс жүргізілгенде, мүмкін бұлай болмас па еді...» деген де пікір айтылды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Луқпанов Е.* Желтоқсан жаңғырығы. — Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2001. — 36 б.
- 2 *Саққұлақов Ж.* Тағдырыма әсер етті // Орталық Қазақстан. — 2006. — 3 қаңт. — 3 б.
- 3 *Рахметқызы К.* Айтылмаса сөз жетім... // Замандас. — 1992. — № 12. — 17 шілде. — 2 б.
- 4 *Байжантаев Б.Т.* Жезқазған: Желтоқсан. — 1986 жыл. — Жезқазған, 1999. — 61 б.

К.Т. Бодеев

Продолжение борьбы за независимость. — Декабрь 86-го

Статья посвящена 30-летию декабрьского (1986 г.) волнения. Автором отмечено, что волнения происходили во многих регионах Казахстана, наблюдались они и в одном из областных центров — городе Караганде. На основе воспоминаний участников и исследователей этой темы выделены причины декабрьских событий, ставшие поводом для исследования, а также рассмотрены ход и последствия волнений. В статье события проанализированы с современной точки зрения.

K.T. Bodeev

Freedom continuation of fightis. — December-86

The Article 30 year filled December it year is dedicated revolt. It revolt, was on an edge, increased that Kazakhstan, known. First centers of area, that was passed by revolt, Looked, city. Participant remembrance I researcher taking lean sits is written the article, revolt begins reason, push is event, motion and result is investigated. In the article, consisting of two parts, the results of analyzes of excitement from the modern point of view.

References

- 1 *Lukpanov E.* *December is an echo*, Karaganda: Bolashak-Baspa, 2001, 36 p.
- 2 *Sakkulakov Zh.* *Center is Kazakhstan*, 2006, January, 3, p. 3.
- 3 *Rahmetkyzy K.* *Zamandas*, 1992, July, 17, 12, p. 2.
- 4 *Baijantaev B.T.* *Zhezkazgan: December 1986 year*, Zhezkazgan, 1999, 61 p.